

РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ ТА МЕЖ ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ

DEVELOPMENT OF THE METHODOLOGY OF RESEARCH OF THE CONTENT AND LIMITS OF EXERCISE OF SUBJECTIVE RIGHTS

Логвінова М.В., к.ю.н., доцент,
старший науковий співробітник

*Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

Попри широке застосування у правовій літературі та законодавстві поняття «межі здійснення суб'єктивних прав», уніфікованого його визначення та єдиного розуміння сутності в доктрині приватного права на сьогодні немає. В статті окремо розглядається питання здійснення суб'єктивних цивільних прав та суб'єктивних сімейних прав як складових приватного права. Підкреслено, що при формулюванні відповідного визначення здійснення суб'єктивних прав у певній сфері правового регулювання, додатково вказується на галузеву «належність» чи певні галузеві особливості відповідних прав.

У статті стверджується, що сутність здійснення суб'єктивного права пропонується розкривати через поняття «механізм здійснення суб'єктивних цивільних прав і виконання обов'язків», що визначається як законодавчо санкціонований порядок організації фактичних та (або) юридично значущих дій учасників правовідносин, що забезпечують дійсне досягнення суб'єктами правової мети (отримання блага). Самостійною складовою механізму здійснення суб'єктивних прав є способи здійснення суб'єктивних прав. Автор обґрунтовує думку, що як спосіб здійснення суб'єктивного права можна розглядати будь-яку правомірну поведінку уповноваженого суб'єкта; конкретну поведінку уповноваженого суб'єкта щодо правомірного використання тих можливостей, які надає йому суб'єктивне право.

Окремо звертається увага на необхідність розмежування категорій «межі суб'єктивного права» та «межі здійснення суб'єктивного права» як на самостійні складові механізму здійснення суб'єктивних прав і виконання обов'язків.

У статті запропоновано межі здійснення суб'єктивних цивільних/сімейних прав розглядати як правові рамки, що визначають допустимі способи здійснення суб'єктивних цивільних/сімейних прав. Своєю чергою вони характеризуються наступними ознаками: 1) виступають критерієм правомірності поведінки при реалізації правомочностей, що надані відповідним суб'єктивним правом; 2) мають об'єктивний і безстроковий характер; 3) існують у вигляді складної багаторівневої структури.

З поняттям «межі здійснення суб'єктивного права» тісно пов'язане поняття «обмеження щодо здійснення суб'єктивних прав». Під обмеженнями щодо здійснення певного суб'єктивного права слід розуміти конкретно визначені обставини (чинники, фактори), що у своїй сукупності визначають межі здійснення цього права. Саме обмеження щодо здійснення суб'єктивного права формують (визначають) межі його здійснення.

Ключові слова: здійснення суб'єктивних цивільних прав, здійснення суб'єктивних сімейних прав, межі здійснення суб'єктивних прав, обмеження щодо здійснення суб'єктивних прав, способи здійснення суб'єктивних прав.

The article deals with the specifics of subjective rights' consideration and methodology of practical exercise of the subjective rights. Author separately considers the exercise of subjective civil rights and subjective family rights as components of private law. The reason is that despite the widespread use of the concept of «limits to the exercise of subjective rights» in the legal literature and legislation, a unified definition and a composite doctrine of private law is still missing. It is emphasized, that to formulate the appropriate definition of the exercise of subjective rights in a particular area of legal regulation, an additional indication of the sectoral «belonging» of the relevant rights is required.

The article argues that the essence of the exercise of subjective law is only possible through the special concept, or the «mechanism for the exercise of subjective civil rights and obligations». This mechanism could be defined as a legally authorized procedure for organizing actual and (or) legally significant actions of the the legal relations' actors and the actual achievement by the subjects of the legal goal (receipt of benefits). An independent component of the mechanism of exercising subjective rights is the correct proceeding of the subjective rights. The author's position stays that any lawful behavior of an authorized subject can be considered as a way of exercising a subjective right. Also, it is a question of concrete behavior of the authorized subject concerning the legislature and practise of the possibilities given by the subjective right.

Special attention is paid to the need to distinguish between the categories «limits of subjective law» and «limits of exercise of subjective law», as independent components of the mechanism of exercise of subjective rights and performance of duties.

The article proposes to consider the limits of the exercise of subjective civil / family rights as a legal framework that determines the permissible ways of exercising subjective civil / family rights. In turn, they could be characterized by the following features: 1) act as a criteria for the legal behavior in the exercise of powers granted by the relevant subjective right; 2) an objective and indefinite nature; 3) existence in the form of a complex multilevel structure.

However, the concept of «limits to the exercise of subjective law» is closely related to the doctrine of «restrictions on the exercise of subjective rights». Restrictions on the exercise of a certain subjective right should be understood as specifically defined circumstances (factors), which determine the limits of the exercise of this right. It is the restriction on the exercise of a subjective right that determines the limits of its exercise.

Key words: exercise of subjective civil rights, exercise of subjective family rights, limits of exercise of subjective rights, restrictions on exercise of subjective rights, ways of exercise of subjective rights.

Питання здійснення суб'єктивних прав завжди були в центрі уваги вчених, оскільки однією із ключових проблем сучасної правової науки залишається забезпечення ефективного здійснення суб'єктивних прав, оскільки саме воно розкриває сутність права [1, с. 32]. Адже сучасне приватне право, виходячи із загальнодозвільного типу та диспозитивних засад правового регулювання, надає особі достатньо широкі можливості діяти на власний розсуд, що, водночас не означає можливості діяти як завжди, без будь-яких обмежень. Тому практично жодне дослідження у сфері юриспруденції не залишає поза увагою питання про межі здійснення суб'єктивних прав, розкриваючи вод-

ночас ті чи інші особливості, притаманні певним правовідносинам.

У доктрині під здійсненням суб'єктивного цивільного права переважно розуміється вчинення уповноваженою особою дій, спрямованих на використання можливостей, закладених у суб'єктивному праві, для задоволення потреб носія цього права або інших осіб [2, с. 224].

На думку Р.О. Стефанчука, здійснення суб'єктивного цивільного права – це усі можливі види поведінки носія відповідного суб'єктивного цивільного права, які спрямовані як на реалізацію окремих повноважень, що складають зміст цього права, так і на здійснення цього права

в цілому, що може відбуватися у визначеній в законодавстві формі [3, с. 145].

За визначенням, запропонованим О.О. Котом, під здійсненням суб'єктивного права слід розуміти фактичне вчинення тих дій, актів реальної поведінки особи, можливість вчинення яких надана цій особі шляхом закріплення за нею (набуття) суб'єктивного цивільного права [4, с. 26]. Д.В. Горбась здійснення суб'єктивного цивільного права розуміє як добровільне вчинення уповноваженою особою активних чи пасивних дій, спрямованих на використання можливостей, закладених у суб'єктивному праві, для задоволення потреб носія цього права [5, с. 4]. В.М. Марченко, зі свого боку, пропонує стислу дефініцію здійснення суб'єктивного права як вільної можливості у його носія діяти в рамках належного йому права на свій розсуд [6, с. 24].

У доктрині сімейного права, як однієї зі сфер українського приватного права на рівні із цивільним правом [7, с. 186; 8], проблеми здійснення сімейних прав менш досліджені [9, с. 106], однак наукові публікації все ж містять відповідні розвідки з окресленої проблематики.

Так, на думку І.В. Жилинкової, здійснення суб'єктивних сімейних прав – це процес задоволення особою своїх матеріальних та духовних потреб на підставі юридичних можливостей, які вона має [10, с. 70].

Ю.Ф. Беспалов розглядає здійснення сімейних прав як діяльність уповноваженої особи у межах юридичних можливостей, що надані їй сімейним законодавством, нормами міжнародного права або договором, яка спрямована на задоволення приватних, а у деяких випадках – публічних інтересів [11, с. 88].

Л.В. Красицька визначає здійснення сімейних прав як реалізацію правомочностей, які становлять зміст суб'єктивного сімейного права [9, с. 205].

В цілому ж можна стверджувати, що більшість науковців здійснення суб'єктивного права визначають з тими чи іншими відмінностями: як поведінка особи, що спрямована на реалізацію змісту належного їй суб'єктивного права; як втілення правової можливості в дійсність; як використання передбачених правовою нормою можливостей конкретним правовласником чи як перетворення у дійсність конкретної можливості, яка становить зміст суб'єктивного права [1, с. 32]. Водночас, коли мова йде про здійснення суб'єктивних прав у певній сфері правового регулювання, то при формулюванні відповідного визначення додатково вказується на галузеву «належність» чи певні галузеві особливості відповідних прав.

У сучасній літературі сутність здійснення суб'єктивного права пропонується розкривати через поняття «механізм здійснення суб'єктивних цивільних прав і виконання обов'язків», що визначається як законодавчо санкціонований порядок організації фактичних та (або) юридично значущих дій учасників правовідносин, що забезпечують дійсне досягнення суб'єктами правової мети (отримання блага). Такий механізм, з одного боку, є частиною загального регулятивного механізму, а з іншого – системою специфічних елементів і стадій правової поведінки [12, с. 41–42]. Його складовими елементами є: суб'єктивні права, суб'єктивні обов'язки, юридичні факти, способи здійснення прав і виконання обов'язків (фактичні і юридично значущі дії), а також форми здійснення [13, с. 13]. Дотичної точки зору дотримуються дослідники у галузі сімейного права. Наприклад, Л.В. Красицька вважає, що механізм здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей, як складова механізму правового регулювання сімейних відносин, включає такі елементи: юридичні факти, суб'єктивні права матері, батька та дитини, форми, способи, суб'єкти, принципи та межі здійснення прав батьків і дітей [9, с. 10–11].

Самостійною складовою механізму здійснення суб'єктивних прав є способи здійснення таких прав. За

визначенням Д.В. Горбася, під способами здійснення суб'єктивного права слід розуміти дії або комплекс дій з використання можливостей, закладених у суб'єктивному праві, що вказують за допомогою яких засобів, у якому порядку і стосовно яких матеріальних чи нематеріальних об'єктів здійснюється це право [5, с. 5]. На думку О.П. Міщенко, способи здійснення суб'єктивного права фізичної особи – це дії або комплекс дій щодо використання можливостей, що закладені у суб'єктивному праві, які вказують за допомогою яких засобів, у якому порядку і щодо яких матеріальних чи нематеріальних об'єктів здійснюється це право [14, с. 107].

Під способами здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей розуміються конкретні дії, які вчиняються батьками чи дітьми щодо реалізації правомочностей, що складають зміст сімейних прав, спрямовані на досягнення бажаного правового і фактичного результату [9, с. 13].

Погоджуючись із зазначеним, слід підтримати думку, що як способі здійснення суб'єктивного права можна розглядати будь-яку правомірну поведінку уповноваженого суб'єкта. Зміст суб'єктивного права є настільки широким, що його реалізація здійснюється за допомогою безмежного кола фактичних дій уповноваженої особи, яка самостійно, на власний розсуд обирає сферу та способи задоволення своїх інтересів; відповідно способи здійснення правомочностей на власні дії – це всі можливі варіанти поведінки уповноваженого суб'єкта, які обумовлені змістом суб'єктивного права [15, с. 104; 1, с. 32; 16, с. 54].

На думку Н.С. Кузнецової, у межах суб'єктивного права кожен має можливість діяти на свій розсуд, а уповноважена особа є носієм свободи як стосовно своїх власних дій, так і щодо свободи від стороннього втручання [17, с. 255].

Способи здійснення суб'єктивних прав характеризуються значною багатоманітністю та різноплановістю як за формою, так і за змістом [14, с. 108]. До того ж вважається, що основними способами здійснення суб'єктивних прав є вчинення юридичних (правочини, інші юридичні дії) або фактичних дій, які характеризуються активною діяльністю з боку уповноваженої особи [1, с. 32]. Водночас здійснення суб'єктивних прав полягає не тільки у вчиненні активних дій, а проявляється також і у пасивних діях [4, с. 35; 13, с. 13]. Здійснення уповноваженою особою суб'єктивного права у формі бездіяльності можливе за умови, що це не суперечить змісту наданого права та не порушує права і законні інтереси інших суб'єктів.

Здійснення суб'єктивного права, як і будь-яке інше явище, має певні межі. У літературі з цього приводу достатньо часто цитується висловлювання В.П. Грибанова про те, що будь-яке суб'єктивне право, будучи мірою можливої поведінки уповноваженої особи, має певні межі як за своїм змістом, так і за характером його здійснення. «Ці межі існують завжди... бо за відсутності таких меж право перетворюється на свою протилежність – у свавілля і, таким чином, взагалі перестає бути правом» [18, с. 22].

В.О. Кожевникова визначає межі як основну складову частину будь-якого суб'єктивного права суб'єкта цивільних (сімейних) правовідносин, оскільки за відсутності меж право перестає існувати та впливати на суспільні відносини [19, с. 52].

Очевидно, що для детальної характеристики досліджуваного явища, слід уточнити, про межі чого саме йде мова, адже, як вказано у наведеному вище висловлюванні В.П. Грибанова, певні межі мають як самі суб'єктивні права, так і їх здійснення. На думку науковця, відмінність між змістом суб'єктивного права та його здійсненням полягає у тому, що зміст суб'єктивного права включає у себе лише можливу поведінку уповноваженої особи, тоді як здійснення права є вчиненням реальних, конкретних дій, що пов'язані із перетворенням цієї можливості у дійсність; співвідношення між поведінкою, яка

становить зміст суб'єктивного права, і поведінкою, що становить зміст здійснення права, є співвідношенням між можливістю і дійсністю [18, с. 22, 44].

Р.А. Калюжний вважає, що співвідношення між поведінкою, яка становить зміст суб'єктивного права, і поведінкою, яка характеризує зміст процесу його здійснення, слід розглядати як співвідношення об'єктивного та суб'єктивного права [20, с. 56].

Однак загалом мова йде про те, що поряд із визначеними законом межами суб'єктивного права як загальними межами поведінки, для кожного суб'єктивного права існують також і межі його застосування, що встановлюють міру конкретної поведінки у рамках реалізації права [21, с. 138]. За визначенням М.О. Стефанчука, поняття «межі права» слід розуміти «ті можливості, що особа здатна набути для себе у зв'язку із юридичним закріпленням її прав, а під поняттям «межі здійснення суб'єктивних прав» – передбачені актами законодавства чи правочинним способом, за допомогою яких уповноважена особа може набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав» [22, с. 10–11]. На думку В.А. Тархова, межі суб'єктивного права визначаються строками його здійснення, простором дії, колом об'єктів, їх кількістю та розмірами, тоді як межі здійснення цього права визначаються його змістом, призначенням, допустимими формами здійснення і рідко мають кількісні критерії [23, с. 256–257].

Протилежної думки ті науковці, які ототожнюють межі здійснення суб'єктивного права із межами самого суб'єктивного права. Зокрема, на думку В.І. Ємельянова, межі, що встановлені суб'єктивним правом як мірою дозволеної поведінки, визначають ідеальну модель поведінки відповідного суб'єкта. Своєю чергою здійснення суб'єктивного права – це вчинення ним реальних дій, що відповідають змісту цього права і не виходять за межі дозволеного, тобто за кордони (межі) суб'єктивного права. Таким чином, спроба окремо виділяти ще й «межі здійснення суб'єктивного права» є намаганням встановити «межі здійснення міри можливої поведінки» [24, с. 34–37].

Окремо можна відзначити точку зору тих вчених, які розглядають «межі здійснення суб'єктивних прав» як складову «межі здійснення суб'єктивного права». Так, Д.В. Горбась виділяє межі здійснення суб'єктивного цивільного права фізичної особи, проте розглядає їх як різновид меж самого суб'єктивного права [5, с. 3–4].

Зі свого боку обгрунтовано вважаємо думку тих науковців, які розрізняють «межі суб'єктивного права» та «межі здійснення суб'єктивного права», адже суб'єктивні права та способи здійснення суб'єктивних прав є самостійними складовими механізму здійснення суб'єктивних прав і виконання обов'язків. Існування меж здійснення суб'єктивного права є об'єктивним явищем, оскільки вони відображають позитивний аспект у здійсненні суб'єктом свого права та встановлюють можливі (дозволені) варіанти поведінки суб'єкта [25, с. 86]. Вони не виключають з суб'єктивного права окремих правомочностей, а лише стримують уповноважену особу в часі, місці, просторі та за деякими іншими ознаками в здійсненні свого права [25, с. 52]. Водночас, на думку М.О. Стефанчука, значення меж суб'єктивного права полягає у тому, що вони визначають всі ті можливості, що особа здатна набути для себе у зв'язку із юридичним закріпленням її прав [26, с. 34].

Зі свого боку, О.О. Кот вважає, що межі суб'єктивного права як моделі поведінки визначаються правомочностями, які входять до змісту цього права, тоді як «межі його здійснення» – це критерій для оцінки правомірності фактичних дій суб'єкта права щодо реалізації цих правомочностей» [4, с. 110–111; 92].

На сьогодні у правовій доктрині та практиці правового регулювання не існує єдиного визначення меж здійс-

нення суб'єктивного права. Зокрема, ст. 13 ЦК України, ст. 14 СК України, що присвячені питанням меж здійснення суб'єктивних цивільних і сімейних прав, відповідних дефініцій не містять. Разом з тим, визначення цього поняття, що пропонуються у літературі, є достатньо різноманітними. Питання ускладнюється ще й тим, що різні автори довільно використовують та тлумачать поняття «межі права», «межі здійснення прав», «обмеження права», «обмеження щодо здійснення права» та інші [4, с. 84].

Так, Д.В. Горбась розглядає межі здійснення суб'єктивного права фізичної особи як конкретну, встановлену законодавством або договором вимогу, якої зобов'язана дотримуватися уповноважена особа, здійснюючи відповідне суб'єктивне право [5, с. 3–4].

За визначенням М.О. Стефанчука, межі здійснення суб'єктивних прав є передбаченими актами законодавства чи правочинним способом, якими уповноважена особа може набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав [25, с. 66–67].

На думку О.О. Кота, «межі здійснення суб'єктивних прав є правовою категорією, що надає змогу кваліфікувати фактичні дії суб'єкта права як правомірні чи неправомірні» [4, с. 92].

Л.В. Красицька розглядає межі здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей як «певні обмеження, границі поведінки батьків і дитини та певні вимоги, дотримання яких є обов'язковим при здійсненні сімейних прав батьків і дітей, що встановлюються законом та (або) договором» [9, с. 209].

Під межами здійснення сімейних прав В.О. Кожевникова розуміє «міру можливої поведінки особи при здійсненні нею будь-якого суб'єктивного сімейного права, встановленого для всіх суб'єктів правовідносин» [19, с. 53].

Крім вказаного, у літературі можна зустріти визначення меж здійснення суб'єктивного права як: сукупності юридичних критеріїв, визначених за допомогою забороняючих або зобов'язуючих норм, що окреслюють рамки правомірної діяльності суб'єкта щодо реалізації належного йому права [27]; правових рамок, що визначають обсяг свободи особи щодо використання наданих їй суб'єктивним правом можливостей, існування яких обумовлено обов'язком особи дотримуватись при здійсненні відповідного суб'єктивного права вимог законодавства, а також не порушувати права і охоронювані законом інтереси інших осіб [28, с. 64]; законодавчо окреслених кордонів легально дозволеної поведінки особи, визначених за допомогою сукупності критеріїв у негативній формі [27, с. 3–5]; законодавчо визначених та встановлених системою правових принципів рамок діяльності особи щодо реалізації правомочностей, які складають зміст суб'єктивного права [29, с. 4].

Також існують пропозиції розглядати поняття «межі здійснення прав» у вузькому та широкому розуміннях. У першому випадку йдеться про здійснення певного суб'єктивного права із дотриманням визначених законом меж (кордонів), а в другому – про дотримання загальних правил, що визначають правомірну поведінку в цілому, поза зв'язком із суб'єктивними правами [30, с. 92]. Щодо останнього можна відзначити, що тут мова йде швидше про певні загальні «правові межі» поведінки, ніж межі здійснення конкретного суб'єктивного права.

Таким чином, попри широке застосування у правовій літературі та законодавстві поняття (терміна) «межі здійснення суб'єктивних прав», уніфіковані його визначення та розуміння сутності на даний час відсутні.

Проведений аналіз викладених вище концептуальних думок науковців, дає змогу дійти висновку, що межі здійснення суб'єктивних цивільних/сімейних прав – це правові рамки, що визначають допустимі способи здійснення суб'єктивних цивільних/сімейних прав.

Своєю чергою дослідження викладеного дозволяє виділити ряд основних ознак, якими в цілому характеризуються межі здійснення суб'єктивних прав:

1) виступають критерієм правомірності поведінки при реалізації правомочностей, що надані відповідним суб'єктивним правом.

Як зазначає Є.О. Мічурін, межі здійснення суб'єктивних прав встановлюють загальні орієнтири для особи, яка, здійснюючи свої права, не повинна завдавати шкоди іншим особам та діяти в межах закону; це певна встановлена та гарантована законом міра зовнішньої свободи відповідної особи щодо реалізації своїх повноважень при здійсненні нею суб'єктивного права [31, с. 212–214].

За визначенням Л.В. Красицької, межі реалізації сімейних прав є межами поведінки суб'єкта [9, с. 180].

В цьому контексті межі здійснення суб'єктивних сімейних прав дійсно ототожнюються із певними рамками чи кордонами, вихід за які є недопустимим для управомоченої особи при реалізації наданих їй прав;

2) мають об'єктивний і безстроковий характер.

На цю властивість меж суб'єктивних прав науковці неодноразово звертали увагу у літературі, зазначаючи, що межі здійснення суб'єктивних прав мають об'єктивний характер та вказують на допустимі варіанти правомірної поведінки [32, с. 15–16]. Так, на думку М.О. Стефанчука, такі межі є об'єктивними, оскільки вони не залежать від волі суб'єкта й інших осіб, а визначені законом [25, с. 65]. На цю ж особливість вказує Є.О. Мічурін, зазначаючи, що межі здійснення суб'єктивних прав існують при правовому регулюванні завжди [31, с. 215].

Вказане впливає із самої суті суб'єктивних прав як гарантованої законом виду і міри можливої поведінки особи, оскільки встановлення меж їх здійснення є визначення цієї міри.

У зв'язку із цим можна піддати сумніву думку щодо існування тимчасових (строкових) меж здійснення суб'єктивних прав [25, с. 78–81]. На нашу думку, тимчасовий (строковий) характер можуть мати окремі обмеження щодо здійснення суб'єктивних прав як обставини (чинники, фактори), що у своїй сукупності визначають (формують) межі здійснення цих прав. Однак самі межі як

певні правові рамки дозволеної поведінки особи існують завжди, хоча одночасно можуть бути більш «широкими» чи «вузькими». Відтак, можна вести мову про не лише об'єктивний, але і безстроковий характер меж здійснення суб'єктивних сімейних прав;

3) мають складну багаторівневу структуру.

В межах окресленої наукової розвідки доцільно зауважити, що з поняттям «межі здійснення суб'єктивного права» тісно пов'язане поняття «обмеження щодо здійснення суб'єктивних прав».

Поняття, правова природа та види обмежень щодо здійснення суб'єктивних прав фізичних осіб становлять самостійний об'єкт дослідження. Однак слід відзначити, що у літературі обмеження щодо здійснення суб'єктивних прав у вузькому розумінні переважно розглядаються як конкретні приписи носію права утримуватися від певних дій або здійснити певні дії, а у широкому розумінні – як певний процес (правовий механізм, зовнішній вплив) щодо звуження свободи поведінки носія суб'єктивного права [28, с. 106].

Зі свого боку вважаємо, під обмеженнями щодо здійснення певного суб'єктивного права слід розуміти конкретно визначені обставини (чинники, фактори), що у своїй сукупності визначають межі здійснення цього права. Іншими словами, саме обмеження щодо здійснення суб'єктивного права формують (визначають) межі його здійснення. Саме тому слід визначати співвідношення інших двох «парних» категорій – «межі права» та «обмеження права».

Висновки. Таким чином, межі здійснення суб'єктивних цивільних/сімейних прав – це достатньо складне та багатоаспектне явище. Слід розуміти, що єдиних меж щодо здійснення суб'єктивних прав не існує. При найбільш загальному підході можна стверджувати, що вони визначаються принциповими положеннями: дотримуватися при здійсненні права вимог законодавства та не порушувати права і законні інтереси інших осіб. Проте межі правомірної поведінки конкретної особи при використанні правових можливостей, що надаються тим чи іншим суб'єктивним правом, визначаються достатньо широким колом обставин (чинників, факторів), що своєю чергою обумовлюють їх багатоманітність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пономаренко К.Д. Належне здійснення суб'єктивного права в науці цивільного права та чинному законодавстві. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 22. С. 32–36.
2. Цивільне право України : навчальний посібник / за заг. ред. І.А. Бірюкова, Ю.О. Заїки. Київ : Істина, 2004. 480 с.
3. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.
4. Кот О.О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 550 с.
5. Горбась Д.В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 20 с.
6. Марченко В.М. Здійснення суб'єктивних цивільних прав: нотаріальний аспект. *Приватне та публічне право*. 2020. № 3. С. 24–29.
7. Красицька Л.В. Співвідношення сімейного та цивільного права. Спогади про Людину, Вчителя, Цивіліста-епоху. Київ : АртЕк, 2017. С. 176–186.
8. Сімейне право України : навчальний посібник / за ред. Т.В. Курило. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 316 с.
9. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 496 с.
10. Сімейне право України: підручник / за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. 4-те вид., переробл. і доп. Харків : Право, 2012. 320 с.
11. Семейное право: учебник / под ред. Ю. Ф. Беспалова, О.А. Егоровой, О.Ю. Ильиной. Москва : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. 367 с.
12. Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навчальний посібник / за ред. Ю.М. Жорнокуя та Л.В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.
13. Вавилин Е.В. Механизм осуществления и защиты гражданских прав. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2009. 428 с.
14. Міщенко О.П. Цивільно-правові способи здійснення авторських прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 228 с.
15. Жилінкова І.В. Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 100–107.
16. Малиновский А.А. Способы осуществления права. *Журнал российского права*. 2007. № 3. С. 48–55.
17. Кузнецова Н.С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины. Вибрані праці. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. 541 с.
18. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва: «Статут», 2001. 411 с.
19. Кожевникова В.О. Межі здійснення прав суб'єктів сімейних відносин. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 48–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pprip_2016_15_14 (дата звернення: 21.07.2021).
20. Калужний Р.А., Шаленко Л.О. Концептуальний зміст суб'єктивного права в умовах правової інтеграції. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 4. С. 54–61.

21. Серьогін С. Ю. Критерії визначення меж здійснення особою суб'єктивних прав. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 116(1). С. 136–142.
22. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 20 с.
23. Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть : курс лекций. Чебоксары : Чув. кн. изд-во, 1997. 331 с.
24. Емельянов В.И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами. Москва : Лекс-Книга, 2002. 160 с.
25. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 202 с.
26. Стефанчук М.О. Зловживання правом як новела цивільного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 4. С. 34 –37.
27. Михайленко О.О. Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім римським та сучасним цивільним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Запоріжжя, 2003. 225 с.
28. Мироненко І.В. Зміст та межі здійснення права приватної власності на землю в Україні : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2012. 190 с.
29. Безсмертна Н.В. Здійснення громадянами права приватної власності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2001. 19 с.
30. Гражданское право : учебник : в 2 т. / Под ред. Б.М. Гонгало. Т. 1. 2-е изд. перераб. и доп. Москва : Статут, 2017. 511 с.
31. Мічурін О.Є. Межі та обмеження цивільних прав. *Право і безпека*. 2010. № 3 (35). С. 212–215.
32. Єпіфанова Ю.С. Межі здійснення суб'єктивних авторських прав науково-педагогічних працівників ВНЗ. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2009. № 5 (49). С. 15–20.